

## บทที่ 1

### บทนำ

#### ความสำคัญและความเป็นมาของปัญหา

ดิน น้ำ และป่า นับเป็นทรัพยากรที่เอื้อประโยชน์ขั้นพื้นฐานแก่ประชากรมนุษย์ โดยเฉพาะประชากรของประเทศไทยที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก ป่าไม้ถือว่าเป็นทรัพยากรสำคัญของประเทศที่ให้ประโยชน์แก่มนุษย์ทั้งทางตรงและทางอ้อมมากมายหลายประการ นับตั้งแต่เป็นตัวการรักษาคุณภาพทางธรรมชาติ ควบคุมสภาพดินฟ้าอากาศให้อยู่ในสภาพปกติไม่แปรปรวน รักษาต้นน้ำลำธาร พันธุ์พฤษชาติและสัตว์ชาติ เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจ รวมทั้งเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่ให้มนุษย์ได้บริโภค ใช้สอย และประกอบอาชีพด้านการป่าไม้ การเก็บหาของป่า การขนส่ง การอุตสาหกรรม การผลิตไม้แปรรูป และผลิตภัณฑ์สำเร็จรูปที่ใช้วัตถุดิบจากไม้และของป่า ตลอดจนการส่งจำหน่ายเป็นรายได้แก่ประชาชนและประเทศชาติ ฉะนั้นรัฐบาลที่ขึ้นมาบริหารประเทศต่างก็มองเห็นความสำคัญและมุ่งที่จะบำรุงรักษาและพัฒนาป่าไม้ให้เจริญก้าวหน้ากันทุกยุคทุกสมัย

ในอดีตที่ผ่านมาการพัฒนาประเทศจะมีเป้าหมายเพื่อเพิ่มอัตราความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจโดยส่วนรวม โดยเน้นที่การนำเอาทรัพยากรธรรมชาติมาเป็นปัจจัยพื้นฐานในการผลิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพยากรป่าไม้ ดังจะเห็นได้จากนโยบายต่าง ๆ ของรัฐที่ผ่านมา ซึ่งมีผลโดยตรงต่อการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ และกลายเป็นสาเหตุของการลดลงของพื้นที่ป่าไม้ของประเทศ ปัจจุบันความเสื่อมโทรมของทรัพยากรป่าไม้ได้เริ่มถึงจุดที่เป็นอันตรายต่อสถานะแวดล้อม ถึงแม้รัฐบาลจะเล็งเห็นถึงคุณค่าและความสำคัญของป่าไม้ โดยได้บรรจุเรื่องป่าไม้ไว้ในนโยบายสำคัญตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1-8 อีกทั้งได้จัดทำแผนพัฒนาสิ่งแวดล้อมในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 4-8 แล้วก็ตาม แต่ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรป่าไม้ก็ยังคงมีอยู่และมีแนวโน้มที่จะทวีความรุนแรงเพิ่มขึ้นอีกในอนาคต

นับแต่มีการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในปี พ.ศ. 2504 เป็นต้นมา ได้มีการใช้พื้นที่ป่าอย่างมหาศาลทั่วประเทศในรูปของการสัมปทานทำไม้ การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานของรัฐ เช่น การสร้างเขื่อน อ่างเก็บน้ำ ถนน เพื่อรองรับการขยายตัวของอุตสาหกรรมและการเกษตรเพื่อส่งออก นโยบายเพื่อความมั่นคงแห่งชาติที่โน้มน้ำหนักมุ่งให้คนเข้าไปตั้งถิ่นฐานทำกินในเขตป่า เพื่อทำลายป่าอันเป็นที่หลบซ่อนของผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ และการขยายตัวของพืชเศรษฐกิจ อาทิ ข้าวโพด ข้าว อ้อย ปอ มันสำปะหลัง ยางพารา ยาสูบ เท่ากับเป็นการสนับสนุนให้ชุมชนบุกเบิก

ที่ดินในเขตป่ามากขึ้น ในระยะเวลาต่อมายังมีการขยายตัวของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว ทำให้มีการสร้างสนามกอล์ฟ บ้านพักตากอากาศ ด้วยสาเหตุต่างๆ เหล่านี้ ล้วนเป็นปัจจัยของการทำลายป่าให้ลดลง ดังเห็นได้จากสถิติพื้นที่ป่าไม้ของประเทศจากปี พ.ศ. 2504 ประเทศไทยเคยมีพื้นที่ป่าไม้ประมาณ 171 ล้านไร่ คิดเป็นร้อยละ 53.33 ของพื้นที่ประเทศ จนมาปี พ.ศ. 2541 พื้นที่ป่าไม้เหลือประมาณ 81.08 ล้านไร่ คิดเป็นร้อยละ 25.28 ซึ่งต่ำกว่าจุดวิกฤติที่ควรจะมีประมาณ 128 ล้านไร่ หรือร้อยละ 40 ตามนโยบายการป่าไม้แห่งชาติ ประกอบกับข้อมูลกรมป่าไม้ (2541) ระบุว่า ในปี 2541 จังหวัดเชียงใหม่มีเนื้อที่ป่าเหลือประมาณ 8.79 ล้านไร่ คิดเป็นร้อยละ 69.93 ทำให้คาดได้ว่าสถานการณ์พื้นที่ป่าไม้ของชาติคงลดลงไปอีกตราบดีที่ปัญหาความขัดแย้ง การแย่งชิงทรัพยากร ดิน น้ำ และป่า ของคนในชาติยังไม่ได้รับการแก้ไขอย่างจริงจัง สาเหตุประการหนึ่งที่ทำให้การจัดการป่าไม้โดยภาครัฐไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร น่าจะเป็นเพราะรัฐขาดความชัดเจนรัดกุมและพยายามแยกคนกับป่าออกจากกัน

จากสภาพปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ นำไปสู่วิกฤตปัญหาตามธรรมชาติ เช่น การเกิดความร้อน ความแห้งแล้ง แผ่นดินมีความขี้น้อยลง ต้นไม้ไม่ผลิดอกออกผล แหล่งน้ำไม่เพียงพอกับการบริโภคใช้สอย ถ่านน้ำเหือดแห้ง ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล ดินเสื่อมคุณภาพเป็นต้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้นำไปสู่วิกฤตปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติ จากชุมชนท้องถิ่นที่เคยอยู่อย่างสงบเพราะทรัพยากร ดิน น้ำ และป่า หมายถึงปัจจัยความมั่นคงของชีวิต ซึ่งบัดนี้ชุมชนท้องถิ่นกำลังถูกแย่งชิงไป ทั้งจากบุคคลภายในและบุคคลภายนอกชุมชน ความรุนแรงของวิกฤตปัญหาที่รุนแรงได้บีบบังคับให้ชุมชนท้องถิ่นหลายแห่งต้องดิ้นรนหาทางออกในทุกวิถีทาง การลุกขึ้นทวงถามถึงสิทธิของชุมชนเรียกร้องความเป็นธรรมและความเท่าเทียมในสังคมในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นของตนเอง โดยเฉพาะชุมชนในเขตป่าหรือใกล้เขตป่า ซึ่งมีแนวทางการจัดการป่าด้วยกลไกทางวัฒนธรรม ที่ก่อให้เกิดความสมดุลในการดำรงอยู่ร่วมกับสภาพธรรมชาติในรูปป่าชุมชน ซึ่งเคยปฏิบัติสืบต่อกันมาเป็นเวลาไม่น้อยกว่า 200 ปี

บทเรียนที่แสดงให้เห็นว่าการจัดการป่าไม้โดยชุมชนบังเกิดผลสำเร็จแล้วในระดับหนึ่งสามารถพิสูจน์ได้ว่า คนกับป่าสามารถอยู่ร่วมกันได้ ได้แก่ บ้านห้วยแก้ว อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ บ้านทุ่งยาว บ้านทรายทอง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน บ้านแม่หาร อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน บ้านป่าสักงาม อำเภอเวียงชัย จังหวัดเชียงราย และอีกหลายหมู่บ้านหลายแห่งในชุมชนท้องถิ่นภาคเหนือที่ปรากฏในสื่อต่าง ๆ ทั่วไป ซึ่งสามารถรวมตัวรวมกลุ่มกันจัดการทรัพยากรในรูปป่าชุมชนได้อย่างเป็นธรรมและยั่งยืน ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงทั้งทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองที่รุนแรงมาจากภายนอกชุมชน และส่งผลกระทบต่อชุมชนและทรัพยากรของชุมชนตลอดเวลา ป่าชุมชนจึงเป็นอีกแนวทางหนึ่งของการส่งเสริมกิจกรรมด้านป่าไม้ ภายใต้วัตถุประสงค์เพื่อให้ราษฎร

ในท้องถิ่นได้เข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรป่าไม้ในชุมชนด้วยตนเอง เป็นการลดความขัดแย้งระหว่างคนกับป่า คนกับคน ในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ โดยมีองค์กรของรัฐเป็นผู้ชี้แนะ ให้การสนับสนุน และสร้างความรู้สึกรักให้ราษฎรในท้องถิ่นได้รู้ได้เข้าใจถึงความจำเป็นในการที่ต้องเพิ่มพื้นที่ป่าไม้ให้ได้จำนวนไม่น้อยกว่าร้อยละ 40 ของพื้นที่ประเทศ

บ้านป่าสักงาม หมู่ 1 ตำบลหลวงเหนือ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ เป็นอีกหมู่บ้านหนึ่งที่มีการอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรป่าไม้ในรูปป่าชุมชนมาเป็นเวลากว่า 5 ปี นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2537 โดยป่าชุมชนบ้านป่าสักงามมีเนื้อที่ประมาณ 200 ไร่ ตั้งอยู่นอกเขตป่าสงวนแห่งชาติ เป็นแหล่งน้ำซับของหมู่บ้าน อยู่ห่างจากหมู่บ้านประมาณ 500 เมตร ห่างจากตัวอำเภอดอยสะเก็ดประมาณ 16 กิโลเมตร ใช้เวลาเดินทางโดยทางเรือประมาณ 2 ชั่วโมง สภาพเป็นป่าเต็งรังและป่าเบญจพรรณ ไม่มีคุณภาพ ความเชื่อ พิธีกรรมหรือการจำแนกป่าเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวความผูกพันระหว่างคนกับป่า คงมีเพียงข้อตกลงอย่างหลวม ๆ ภายในหมู่บ้าน กลุ่มองค์กรที่ดูแลรักษาป่าได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน กรรมการหมู่บ้าน ทหาร ป่าไม้ และอาสาสมัครพิทักษ์ป่า ปัจจุบันหมู่บ้านมีเนื้อที่ประมาณ 200 ไร่ เป็นพื้นที่เกษตรกรรมประมาณ 120 ไร่ ได้รับเอกสารสิทธิในที่ดินได้แก่ น.ส.3 ก และ ส.ท.ก. มีรายได้เฉลี่ยต่อครัวเรือนประมาณ 20,000 บาทต่อปี อัตราค่าจ้างแรงงานทั่วไป 130 บาทต่อวัน มีหอบกระจ่ายข้าวหรือเสียงตามสาย ที่อ่านหนังสือพิมพ์ประจำหมู่บ้าน ศาลาเอนกประสงค์ของหมู่บ้าน โทรศัพท์สาธารณะของหมู่บ้าน วัด โรงเรียน ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก ไฟฟ้าและประปา

จากความเป็นมาและความสำคัญของปัญหาข้างต้น ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาว่า ลักษณะส่วนบุคคล ปัจจัยทางเศรษฐกิจและสังคมของเกษตรกรบ้านป่าสักงาม หมู่ 1 ตำบลหลวงเหนือ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และพัฒนาป่าชุมชนหรือไม่อย่างไร มีปัญหาอุปสรรคอย่างไรบ้าง เพื่อใช้เป็นแนวทางปรับปรุงการดำเนินงานด้านการอนุรักษ์และพัฒนาป่าชุมชน ทั้งที่ดำเนินการโดยรัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน และประชาชน ให้เกิดความเป็นรูปธรรมชัดเจนยิ่งขึ้น

### วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างลักษณะส่วนบุคคล ปัจจัยทางเศรษฐกิจและสังคมของเกษตรกรบ้านป่าสักงาม กับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และพัฒนาป่าชุมชน
2. เพื่อศึกษาปัญหาอุปสรรคของการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการอนุรักษ์และพัฒนาป่าชุมชน

### ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. เพื่อใช้เป็นแนวทางในการปรับปรุง และพัฒนา จัดการป่าชุมชนของเกษตรกรบ้านป่าสักงามให้มีแนวทางและเป็นรูปธรรมที่ชัดเจนยิ่งขึ้น
2. เพื่อเป็นแนวทางในการปรับปรุงการส่งเสริมของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง โดยมุ่งเน้นให้เกษตรกรสามารถพึ่งตนเอง และมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น

### ขอบเขตการวิจัย

มุ่งศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างลักษณะส่วนบุคคล ปัจจัยทางเศรษฐกิจและสังคมของเกษตรกรบ้านป่าสักงาม ได้แก่ อายุ ระดับการศึกษา จำนวนสมาชิกในครัวเรือน รายได้รวมของครัวเรือน การได้รับข้อมูลข่าวสารด้านป่าไม้ ประโยชน์ที่ได้รับจากป่าชุมชน ทักษะของเกษตรกรต่อการอนุรักษ์และพัฒนาป่าชุมชน กับการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการอนุรักษ์และพัฒนาป่าชุมชน ตลอดจนปัญหาและอุปสรรคของการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการอนุรักษ์และพัฒนาป่าชุมชน บ้านป่าสักงาม ตำบลหลวงเหนือ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่

### นิยามศัพท์เฉพาะ

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ให้นิยามศัพท์เฉพาะตัวแปรที่สำคัญต่อการวิจัย และเป็นคำหลักที่ปรากฏในปัญหาการวิจัยและวัตถุประสงค์การวิจัย โดยอาศัยพื้นฐานความรู้จากการปรับแนวความคิดที่ได้ศึกษาซึ่งเป็นนามธรรม ให้เป็นรูปธรรม ประกอบเข้ากับแนวทางที่เคยมีผู้รู้ได้ศึกษาวิจัยมาก่อนแล้ว เพื่อไปสู่การจัดกระทำตัวแปรและสร้างเครื่องมือในการวิจัยตามลำดับ ดังนี้

1. การอนุรักษ์ หมายถึง การใช้อย่างชาญฉลาด ความหมายตามพจนานุกรมบัณฑิตราชสถาน พ.ศ. 2525 หมายถึง การรักษาให้คงเดิมดังนั้นจึงมีผู้เข้าใจความหมายของการอนุรักษ์ไปทำนองของ Preservation ซึ่งแตกต่างกัน กล่าวคือ เป็นการรักษาให้มีสภาพเดิมไว้ไม่สามารถแตะต้องได้ เช่น การอนุรักษ์ป่าไม้ก็เพียงแต่ปล่อยให้สภาพป่าพัฒนาไปเองตามธรรมชาติห้ามมิให้มีการนำเอาผลผลิตจากป่าไม้ไปใช้ประโยชน์ ซึ่งความเข้าใจดังกล่าวถูกต้องตามความหมายของการอนุรักษ์เพียงส่วนหนึ่งเท่านั้น มิได้ครอบคลุมความหมายที่แท้จริง
2. การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ หมายถึง การจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีเหตุผลเพื่อก่อให้เกิดประโยชน์ต่อมนุษย์อย่างต่อเนื่องทั้งในปัจจุบันและในอนาคต การอนุรักษ์ทรัพยากรมีความสำคัญ คือ การใช้ทรัพยากรเพื่อให้มนุษย์ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติตลอดไป และเพื่อเป็นการรักษาสมดุลของธรรมชาติ
3. การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ หมายถึง การใช้ทรัพยากรป่าไม้ที่เหมาะสม การป้องกัน การบำรุงรักษา เพื่อประชาชนจะได้ประโยชน์จากป่าไม้ทั้งทางตรงและทางอ้อม
4. ป่าชุมชน หมายถึง ป่าซึ่งประชาชน กลุ่มประชาชน หรือสถาบันในชุมชนได้ร่วมกันรักษาไว้เพื่อประโยชน์ของชุมชน ในความหมายเฉพาะเป็นรูปแบบของการจัดการป่าไม้ที่นำเอาองค์ประกอบของความต้องการของประชาชนและประชาชนผู้ได้รับประโยชน์เข้าร่วมในขบวนการวางแผนการจัดการพื้นที่ป่าไม้ เพื่อก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดหรือยืนยาวตามความต้องการชุมชนนั้น และในการวิจัยครั้งนี้หมายความถึงป่าชุมชนบ้านป่าสักงามซึ่งอยู่นอกเขตป่าสงวนแห่งชาติ ห้างที่ตำบลหลวงเหนือ อำเภอคอยสะแก จังหวัดเชียงใหม่
5. อายุ หมายถึง ระยะเวลาเป็นปีนับแต่ปีที่เกิดจนถึงปี พ.ศ. 2543
6. ระดับการศึกษา หมายถึง การศึกษาขั้นสูงสุดของผู้ให้ข้อมูล ได้แก่ ไม่ได้เรียน ระดับประถมศึกษา ระดับมัธยมศึกษา ระดับปริญญาตรี ระดับปริญญาโทขึ้นไป
7. จำนวนสมาชิกในครัวเรือน หมายถึง จำนวนสมาชิกทั้งหมดที่อาศัยอยู่ในบ้านของผู้ให้ข้อมูลและมีกิจกรรมร่วมกัน รวมทั้งตัวผู้ให้ข้อมูลด้วย
8. รายได้รวมของครัวเรือน หมายถึง รายได้เฉลี่ยต่อปีของครัวเรือน ในปี พ.ศ. 2542
9. การได้รับข้อมูลข่าวสารด้านป่าไม้ หมายถึง การรับส่งข้อมูลข่าวสารด้านป่าไม้ของผู้ให้ข้อมูลภายในหมู่บ้านและภายนอกหมู่บ้านจากสื่อแหล่งต่าง ๆ ได้แก่ วิทยุ โทรทัศน์ เอกสารสิ่งพิมพ์ หอกระจายข่าว เจ้าหน้าที่ป่าไม้ ผู้ใหญ่บ้าน ครู เพื่อนบ้าน และอื่น ๆ

10. ประโยชน์ที่ได้รับจากป่าชุมชน หมายถึง การได้รับประโยชน์จากป่าชุมชนที่เกษตรกร ได้ร่วมกันรักษาไว้ของผู้ให้ข้อมูล ได้แก่ แหล่งอาหาร แหล่งต้นน้ำลำธาร แหล่งพืชสมุนไพร แหล่งไม้ ก่อสร้าง ไม้ฟืน ไม้ใช้สอยและผลผลิตจากป่าชุมชน ที่เลี้ยงสัตว์ ที่พักผ่อนหย่อนใจ

11. ทักษะคติของเกษตรกรต่อการอนุรักษ์และพัฒนาป่าชุมชน หมายถึง ความคิดเห็น มุมมอง หรือแนวความคิดของผู้ให้ข้อมูล ที่มีต่อการอนุรักษ์และพัฒนาป่าชุมชนบ้านป่าสักงาม รวมความ ถึงความรู้ความเข้าใจในเรื่องป่าชุมชนด้วย โดยกำหนดเป็น 3 ระดับ คือ เห็นด้วยน้อย เห็นด้วยปานกลาง เห็นด้วยมาก

12. การมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการอนุรักษ์และพัฒนาป่าชุมชน หมายถึง กระบวนการ ที่รัฐส่งเสริม ชักนำ สนับสนุนและสร้างโอกาสให้คนในชุมชนทั้งในรูปส่วนบุคคล ชมรม สมาคม มูลนิธิและองค์กรอาสาสมัครในรูปแบบต่างๆ เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินการเรื่องใดเรื่องหนึ่ง หรือ หลายเรื่องรวมกันของผู้ให้ข้อมูล ได้แก่ ด้านการได้รับข้อมูลข่าวสารป่าชุมชน ด้านการวางแผน ด้าน การดำเนินการ ด้านการติดตามประเมินผลการดำเนินงาน โดยกำหนดเป็น 3 ระดับ คือ น้อย ปานกลาง มาก